

VEDAT EVREN BELLİ

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: evrenbelli@googlemail.com

ASSUR MƏNBƏLƏRİ ŞƏRQİ ANADOLUNUN ERKƏN DƏMİR DÖVRÜ TAYFALARI HAQQINDA

Mixi yazılı Assur qaynaqlarının e. ə. XIII yüzilliyin əvvəllərindən etibarən Şərqi Anadolu bölgəsində yaşayan Uruatri (Urtu) və Nairi cəmiyyətləri haqqında verdiyi maraqlı məlumatlar Erkən Dəmir dövrü üçün çox böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Həqiqətən də Şərqi Anadolu bölgəsində son 20 ildən bəri davam etdirilən arxeoloji araşdırmalar nəticəsində Erkən Dəmir dövrünə aid bəylik mərkəzi ola biləcək onlarla qala və nekropolun olduğu müəyyən olunmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, qala və nekropollar mixi yazılı Assur qaynaqlarının verdiyi məlumatlarla uyğunluq təşkil edir. Yazılı qaynaqların arxeoloji abidələrlə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi Yaxın Şərqi tarixinin bir sıra açılmamış səhifələrini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Açar sözlər: *Şərqi Anadolu, Assur qaynaqları, Erkən Dəmir dövrü, mixi yazı, keramika.*

Mixi yazılı Assur qaynaqlarının e. ə. XIII yüzilliyin əvvəllərindən etibarən Şərqi Anadolu bölgəsində yaşayan Uruatri (Urtu) və Nairi cəmiyyətləri haqqında verdiyi maraqlı məlumatlar Erkən Dəmir dövrü üçün çox böyük əhəmiyyət daşımaqdadır.

Assuriya çarı I Salmanasar (e.ə. 1274-1245) hakimiyyətinin birinci ilində (1274) Şərqi Anadolu bölgəsinə etdiyi hərbi yürüşdə Uruatri (Urtu) ölkəsi haqqında bu maraqlı məlumatları vermişdir:

“Taxta çıxdığım ildə Uruatri (Urtu) ölkəsi mənə qarşı üsyan etdi. Tanrı Assur və böyük Tanrılara, ağalarımıza dualar etdim Əsgərlərimi topladım və onların sıldırım dağlardakı ölkələrinə yürüş etdim

Üç gün içərisində Tanrım Assurun ayaqlarının dibində bütün Urtu ölkəsinə bəyən əydirdim. Onların gənclərini mənə xidmət etmələri üçün seçdim Onları, fəth edilən əraziləri sonsuzadək ağır xərac verməyə məcbur etdim” [3, I, № 527].

I Salamanasarın varisi I Tukulti-Ninurtanın (e.ə. 1244-1208) hakimiyyəti illərində Nairi ölkəsinə hərbi səfər edildiyi və bölgədən vergi alındığı bildirilməkdədir:

“Nairi ölkəsinin 40 hökmdarı cəsurca müqavimət göstərib savaşa girdilər. Onlarla savaşdım və onları məğlub etdim. Onların qanlarını dağların vadilərinə və dərələrinə axıtdım. Mən onların bütün ölkəsinin hökmdarı oldum və onları sonsuzadək xərac və vergi ödəməyə məcbur etdim” [3, I, № 715].

Yuxarıda verilən məlumatlara əsasən Nairi ölkəsində 40 hökmdarın (bəyin) yaşadığını öyrənirik. Bu məlumatlara əsaslanaraq Erkən Dəmir dövründə Şərqi Anadolu bölgəsində olan çox sayda kiçik qalaların yuxarıda haqlarında bəhs olunan kiçik hökmdarların (bəylərin) idarəetmə mərkəzləri olduğunu düşünmək olar.

Assuriya hökmdarı I Tiqlatpalasar (e.ə. 1115-1077) hakimiyyəti dövründə Şərqi Anadolu da hökmranlığı davam etdirən Nairi ölkəsi hökmdarlarına qarşı təkrar hərbi səfərlər etmişdir:

“Yuxarı dənizin sahillərində itaat etməyi bilməyən uzaqdakı hökmdarların ölkəsinə yürüş etdim Ölkənin içərilərinə doğru irəlilədim, məndən əvvəlki heç bir hökmdarın keçməyi möhkəm sıldırım dağlardan və təhlükəli keçidlərdən keçdim, gizli yolları tapdım və ölkələrinin içərilərinə doğru irəlilədim...”

...Dayəni ölkəsinin hökmdarı, Nairi ölkələrinin 23 kralı birlikdə ölkələrində araba və ordularını topladılar və döyüşmək üçün irəlilədilər. Qorxunc silahlarının siddətli hücumları ilə onlara yaxınlaşdım və onların böyük ordusunu fırtına Tanrısı Abad kimi darmadağın etdim....

...Döyüşdə onların tam təchizatlı 120 döyüş arabasını ələ keçirdim. Nairi ölkələrinin 60 hökmdarını, onların köməyinə gələnlərlə birlikdə oxumun ucunda Yuxarı dənizə qədər qovaladım. Onların böyük dini mərkəzlərini fəth etdim. Onların qənimətlərini, mallarını və əşyalarını tapdım. Onların şəhərlərini yandırdım, özülündən uçurdum, darmadağın etdim və onları xarabalığa çevirdim, çoxlu sayda at, qatır və eşək sürülərini, onların otlaqlarındakı heyvanlarını qənimət olaraq aldım. Nairi ölkələrinin bütün hökmdarlarını canlı olaraq ələ keçirdim. Bu hökmdarlara mərhəmət etdim və haşatlarını bağışladım. Ağam, Tanrı Şamaşın hüzurunda onların qollarını zəncirdən azad etdim və onlara böyük tanılarımıza sonsuzadək sadiq qalacaqlarına dair and içdirdim. Onların soylularını və hökmdarlarını oğullarını girov götürdüm. Onları 1200 at və 2000 inək xərac verməyə məcbur etdim. Onlara ölkələrinə dönmələri üçün icazə verdim...” [3, II, № 30].

Kral Tiqlatpalasarin bir yerdə Nairinin 23, başqa bir yerdə isə 60 kralı ilə döyüş-düyünü və onların tam təchizatlı 120 döyüş arabasını ələ keçirdiyini bildirməsi onun qarşısında yaxşı təchiz olunmuş güclü bir ordunun olduğunu göstərməkdədir.

Eyni zamanda bu xalqların böyük heyvan sürülərinə sahib olduğu anlaşılmışdır. Çünki 1200 at və 2000 inəyin vergi olaraq alınması bu xalqların təsərrüfat həyatında iribuyuzluq heyvandarlığın mühüm rol oynadığını açıqca bildirir.

I Tiqlatpalasardan sonra Assur Krallığının taxtına keçən Assur-Bel-Kala (e.ə. 1074-1057), II Adadnirari (e.ə. 911-891) və II Assurnasirpalın (e.ə. 883-859) hakimiyyət illərinə aid mixi yazılı qaynaqlarda da Nairi və Urartu bölgələrinə hərbi səfərlərin edildiyi və qənimətlər əldə olunduğunu öyrənirik [3, II, № 212; 3, II, № 216; 3, II, № 421].

Assuriya kralı III Salmanasar (e.ə. 858-835) səltənətinin ilk ilində Urartunu Arameyin kralıq şəhəri Suguniayı ələ keçirərək dağıtdığını bildirir. Həmin kral 855-ci ildə də Urartunun ikinci paytaxtı Arzaşkunu ələ keçirərək dağıtmışdır. Sugunia və Arzaşqunun Assur ordusu tərəfindən dağıdılması və qənimətlərin ələ keçirilməsi Balavat Tunc Qapısının üzərində də ətraflı təsvir olunmuşdur.

Eramızdan əvvəl XIII-IX əsrlər arasında Şərqi Anadolu bölgəsində siyasi cəhətdən təşkilatlanan xalqlar mixi yazılı Assur qaynaqlarında “*Uruatri*” və “*Nairi*” olaraq adlandırılmışdır. Assur qaynaqları Şərqi Anadolu da çox sayda qalanın olduğunu və bunları idarə edən kraların (bəylərin) sayının 60-ə çatdığı vurğulanmış [1, s. 90; 2, s. 24].

Həqiqətən də Şərqi Anadolu bölgəsində son 20 ildən bəri davam etdirilən arxeoloji araşdırmalar nəticəsində Erkən Dəmir dövrünə aid bəylik mərkəzi ola biləcək onlarla qala və nekropol ərazisi olduğu müəyyən olunmuşdur. Qala və nekropol ərazilərinin mixi yazılı Assur qaynaqlarının verdiyi məlumatlarla uyğunluq təşkil etdiyi anlaşırlar [1, s. 6-89; 2, s. 98].

ƏDƏBİYYAT

1. Belli O., Konyar E. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller-Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, 166 p.
2. Arayırçılar E. Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004, 360 s.
3. Grayson A.K. Assyrian Royal Inscriptions-II, Wiesbaden // ARI, I-II. 1972-76.

Ведат Еврен Белли

АССИРИЙСКИЕ ИСТОЧНИКИ О ПЛЕМЕНАХ ВОСТОЧНОЙ АНАТОЛИИ ЭПОХИ РАННЕГО ЖЕЛЕЗА

Ассирийские клинописные источники, начиная с XIII века до н.э. упоминают о племенах Уруатри и Наири, заселявших Восточную Анатолию, которые имеют значение для изучения памятников эпохи раннего железа. Действительно в течение последних 20 лет на территории Восточной Анатолии выявлены многочисленные крепости и некрополи, которые являлись центрами маленьких государств. Исследования показывают, что упоминания в ассирийских текстах подходят к этим центрам. Сравнительное исследование письменных источников и археологических памятников позволяет выявить неизученные страницы истории стран Ближнего Востока.

Ключевые слова: Восточная Анатолия, Ассирийские источники, период раннего железа, клинопись, керамика.

Vedat Evren Belli

THE ASSYRIAN SOURCES ABOUT AGE TRIBES EAST ANATOLY OF EARLY IRON

The Assyrian cuneiform sources since 13th century BC are mentioned the tribes of Uruatri and Nairi occupying East Anatolia which matter for studying of monuments of Early Iron Age. Really within the last 20 years in the territory of East Anatolia are revealed numerous fortresses and necropolises which were the centers of the small states. Researches show that mentions of the Assyrian texts correspond to these centers. A comparative research of written sources and archaeological monuments allow to reveal not studied pages of history of the Middle East countries.

Keywords: East Anatolia, Assyrian sources, Early Iron Age, cuneiform writing, ceramics.

(AMEA-*nın* müxbir üzvi Vəli Baxşalıyev tərəfindən təqdim edilmişdir)